

‘De zaak D27’ of waarom we geen hunebed moeten opgraven

Toen de uitgever van *Archeobrief* vroeg of ik wilde reageren op het in het vorige nummer verschenen artikel ‘De zaak D27 – waarom graven we het grootste hunebed van Nederland niet op?’, hoefde ik niet lang na te denken. Kort daarvoor was van dezelfde auteur, historicus Hein Klompmaker, directeur van het Hunebedcentrum te Borger, een artikel gepubliceerd in *Geschiedenis Magazine* met de nog uitdagender kop ‘Het grootste hunebed moet op de schop’. De vraag of we niet weer eens een hunebed moeten opgraven, mag zeker gesteld worden. De laatste keer was in 1968–1970 en dat is al weer even geleden. Hunebedden zijn echter dermate zeldzaam dat een opgraving wel substantiële kenniswinst moet opleveren. Je moet dus met goede argumenten

komen voordat je zo’n monument of een deel ervan ‘opoffert’. Naar mijn overtuiging levert Klompmaker in beide artikelen die argumenten niet. Graag wil ik hier een reactie geven, niet alleen als *provinciaal* archeoloog van Drenthe met archeologische monumentenzorg in zijn portefeuille (‘behoudsarcheoloog’, zou Klompmaker zeggen), maar ook op basis van wat ik als ‘gewoon’ archeoloog weet over prospectie en bodemonderzoek. Want op dat punt scheidt Klompmaker meer verwarring dan perspectieven. Zijn betoog bevat talrijke suggestieve opmerkingen en laat zien dat de finesses van het huidige archeologische bestel aan hem voorbijgegaan zijn. Daarnaast is er sprake van lichtgelovigheid, samenhangend met de drie-eenheid de wens, de vader en de gedachte.

Klompmakers gedachtegang of 'waarom wèl graven in een hunebed'

Als we de artikelen kort samenvatten, komt het op het volgende neer. Lange tijd was hunebed d27 'contextloos', maar nu er vondsten beschikbaar zijn, is het 'contextrijk'. Door $C14$ -onderzoek van een stukje verbrand bot staat vast dat het hunebed ook in de bronstijd is gebruikt. Dankzij een onderzoek met een groundtracer, dat in de eerste helft van 2010 is uitgevoerd, weten we dat zich nog een groot aantal prehistorische artefacten in de kelder bevindt. Opgraven zal een grote bijdrage aan het opstellen van de biografie van dit hunebed leveren. Behoudsarcheologen willen echter niet opgraven want die wachten op technieken die opgraven overbodig maken. In het buitenland graven ze wel in megalieten, waardoor wij nu hopeloos achterlopen. Het wordt tijd voor een inhaalslag. Opgraven van d27 is onafwendbaar.

Klompmaker pleit voor de inductieve onderzoeksmethode en in zijn ogen is dat opgraven uit wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Daar staat de archeologie van alledag tegenover, gedreven door bijvoorbeeld stadsuitbreidingen en wegeaanleg. Die geeft hij het predicaat 'deductieve archeologie' mee: 'opgraven als we niet anders kunnen. Noodopgravingen noemen we dat. Er zit geen groot plan achter.'

Nederzettingen uit de tijd van de hunebedbouwers vindt hij óók belangrijk, maar ook wat dat betreft meent hij (gezien zijn bijdrage in *Geschiedenis Magazine*) dat het opgraven van hunebedden onze kennis daarover vergroot. Een afbeelding van een schoolplaat met daarop een nederzetting met huizen en spiekers bevat zelfs het expliciete onderschrift: 'Reconstructie van hoe de hunebedbouwers vijfduizend jaar geleden mogelijk leefden. Nader onderzoek van hunebedden zou kunnen uitwijzen of dit een juiste weergave is.' Tot zover de redenering van Hein Klompmaker. Zijn wens is duidelijk: het grootste hunebed van Nederland, d27 te Borger, moet geheel worden opgegraven.

d27 en zijn context

Het begrip 'contextloos' speelt een rol in Klompmakers betoog: lange tijd hadden we geen vondsten en dus was het hunebed contextloos. Op zijn minst is hier sprake van een opmerkelijk gebruik van het woord context(loos). d27 is nooit contextloos geweest. De context is wel voortdurend veranderd. Voor de bouwers – boeren van de trechterbekercultuur (trb) – waren hunebedden grafmonumenten en ook hun nazaten uit het late neolithicum, de bronstijd en de ijzertijd hechtten betekenis aan de stenen monumenten (zie hierna). In de zeven-

tiende eeuw waren ze het tastbare bewijs dat er ooit reuzen op aarde geleefd hadden, vanaf de achttiende eeuw vormen ze beschermenswaardig erfgoed (want overblijfselen van onze eigen voorouders) en voor de archeologen van nu zijn het onvervangbare bronnen van kennis over het verre verleden. Dat we nu een paar honderd scherven hebben – deels door een jongeman zonder boze opzet opgegraven, deels in de jaren tachtig vrijgekomen bij het zeven van de bovenste bodemlaag voordat grasbetonstenen in de kelder werden gelegd – maakt het dus niet ineens van een contextloos tot een contextrijk hunebed.

Wat Klompmaker eigenlijk wil zeggen, is dat we niet heel veel weten van de inhoud van d27, en dat dit feit een grote wetenschappelijke lacune in het onderzoek naar de betreffende periode vormt. Hij vindt dat de scherven die nu beschikbaar zijn, aanleiding moeten vormen tot diepgravender onderzoek, en dat ook in letterlijke zin. De scherven worden thans bestudeerd in het Hunebedcentrum, aldus Klompmaker. Het is niet helemaal duidelijk wat deze studie inhoudt, want die duurt nu al meer dan anderhalf jaar. Een deskundige ziet in een collectie van honderd tot tweehonderd scherven binnen een of twee uur welke 'horizonten' vertegenwoordigd zijn en wat de minimale gebruiksduur van het hunebed in de trechterbekerperiode is geweest. Daarvoor hoeven we het hunebed dus niet op te graven.

Dat een van de stukjes verbrand bot uit de bronstijd dateert, is niet uitzonderlijk, want we weten van diverse andere hunebedden dat er 'nabijzettingen' voorkomen die stammen uit het late neolithicum, de bronstijd en mogelijk zelfs de ijzertijd. Wat degenen die deze resten daar hebben geplaatst precies dachten, weten we helaas niet en komen we ook nooit te weten. Als de $C14$ -datering had uitgewezen dat de verbrande resten uit de >

1 Hunebed d27 vanuit het westen gezien.

2 De trechterbekermens zoals verbeeld in het Hunebedcentrum. Van hun woonplaatsen weten we weinig tot niets.

trechterbekerperiode stammen, zou dat trouwens ook geen schokgolf veroorzaakt hebben, want cremen is niet ongewoon voor de horizonten 6 en 7, de jongste fasen van de trechterbekercultuur.

De beschikbare vondsten uit het grote hunebed van Borger vormen een verre van complete inventaris, dat zal duidelijk zijn. Maar ze zullen wel een globale indicatie geven van de gebruiksduur van het hunebed. Nu is het echter de overtuiging van Klompmaker, dat deze kennis niet alleen onvoldoende is, maar dat de scherven juist alle aanleiding geven om veel méér te weten te komen. En hij heeft de aftrap al gedaan.

Het groundtracer-onderzoek

Met veel publiciteit is aangekondigd dat op 19 februari 2010 de bodem onder het hunebed met een non-destructieve techniek onderzocht zou gaan worden. Het apparaat dat daarvoor werd ingezet, is een zogeheten groundtracer. Er waren die dag zoveel vertegenwoordigers van de media ter plekke die de onderzoeker van het bedrijf gtFrontline Archeo wilden interviewen dat de uitvoering niet volgens de regels kon verlopen en tijd ontbrak, waardoor de exercitie op 12 mei moest worden overgedaan. En passant werd ook een stuk van het nabijgelegen beekdal van het Voorste Diep met de groundtracer bereiden. Op 18 mei was ik, samen met enkele collega's, aanwezig bij de presentatie van de

resultaten op de pc van de onderzoeker. De conclusie van de 'externen' was dat er niets met zekerheid over de resultaten kon worden gezegd, zeker gezien het feit dat er niet buiten het hunebed was gemeten (en er dus niets over de uitzonderlijkheid van de 'fenomenen' in/onder het hunebed kan worden gezegd). Wat betreft de vastgestelde 'fenomenen' in het dal van het Voorste Diep waren wij van mening dat die eerder in de geologische dan de archeologische hoek zijn te plaatsen.

Op 26 augustus was er een tweede bijeenkomst en bij die gelegenheid werd het definitieve, tien pagina's tellende rapport gepresenteerd. De conclusies daarin kan ik niet anders omschrijven dan hoogst suggestief, zowel wat d27 betreft als het segment van het dal van het Voorste Diep. Bij d27 zou sprake zijn van een 'vrij intacte toplaag' en onder de keldervloer zag de onderzoeker drie hoofdstructuren; de grootste daarvan 'komt aardig overeen met de maat van een gehurkt persoon'. Dat de kelderinhoud tamelijk ongestoord is, verwacht ik niet, want de door Klompmaker genoemde dichteres Titia Brongersma – die er in 1685 liet graven – zal zeker niet de enige zijn geweest die haar geluk in het grootste hunebed heeft beproefd. De resolutie van de groundtracer is ook niet dusdanig dat er iets betrouwbaars over de intactheid van de kelderinhoud kan worden gezegd of over de aanwezigheid van archeologica. Bij de beschrijving van de drie 'onderhangende' fenomenen is de wens kennelijk de vader de gedachte geweest...

De interpretatie van de sporen in het beekdal – het gaat volgens het rapport om sporen op een diepte van 3 tot 4 meter! – gaat nog een stapje verder. Hier 'lijkt het te gaan om de vorm van een nederzettingen (sic) van enkele boerderijen met paadjes, paalsporen en hoogstwaarschijnlijk een oversteek over het riviertje. Zowel aan de noord als aan de zuidzijde van het riviertje.' De vermeende nederzettingssporen liggen zelfs op een plaats waar de beek gestroomd moet hebben. Ik twijfel niet aan de goede bedoelingen van de betreffende onderzoeker, maar zijn interpretaties zijn van realiteitszin en archeologische kennis gespeend en onverantwoord. Deze conclusie heb ik opdrachtgever Klompmaker meegedeeld. Daarnaast hebben de externe deskundigen hem een advies gegeven: scan ook de omgeving van het hunebed, om vast te stellen in hoeverre het beeld van de ondergrond van het hunebed afwijkt van het omliggende terrein. Op die manier zou kunnen worden getest wat de groundtracer nu eigenlijk 'ziet'. Voor het beekdal hebben we een booronderzoek gesuggereerd, en tegelijkertijd uitgesproken dat het een weinig voor de hand liggende plek voor een nederzetting is. Al met al dus een voorzichtige conclusie.

Tot mijn grote verrassing verscheen enkele dagen later een interview in het Dagblad van het Noorden met de kop 'Onder hunebed in Borger ligt cultusplaats'. En even verderop: 'Dat concludeert directeur Hein Klomp-

maker nadat zeven deskundigen de resultaten hebben bestudeerd van bodemonderzoek aldaar'. De werkelijkheid lag toch even wat genuanceerder, zoals uit het bovenstaande mag blijken. Het krantenartikel bevat nog wat andere interessante uitspraken. 'Klompmaker erkent dat hij direct belang heeft bij een spectaculaire opgraving voor de deur van zijn informatiecentrum. Het zal een publiekstrekker van jewelste zijn.' En 'Als we hier onderzoek zouden willen doen, moeten we de deskundigheid al uit Denemarken en Zweden halen. Je kunt in Nederland wel mooi praten over bescherming van het bodemarchief, maar ondertussen is er expertise verloren gegaan.' Uit het krantenartikel bleek verder dat *Geschiedenis Magazine* al verschenen was; van het feit dat tijdens onze discussie de kopij voor de *Archeobrief* al lang en breed was ingeleverd, was ik niet op de hoogte.

'Behoudsarcheologen': archeologen die niet willen graven?

Het is duidelijk dat 'behoudsarcheologen' – blijkbaar een apart type archeoloog – Klompmakers ambitie frustreren (en, nog erger, andere Nederlandse archeologen niet meer in staat worden geacht een hunebed op te graven omdat ze inmiddels de vereiste expertise ontberen). Behoudsarcheologen staan de vooruitgang in de weg omdat ze onderzoek zo lang willen uitstellen dat opgravingen dankzij nieuwe technieken niet meer nodig zijn, en omdat ze – zijn woorden – de context niet willen wijzigen. De opgravingen die nog wel plaatsvinden zijn 'toevallige' opgravingen, waarmee Klompmaker opgravingen bedoelt die het gevolg zijn van ruimtelijke plannen waarbij het bevoegd gezag kiest voor 'archeologievrij opleveren' in plaats van behoud in situ. Hij noemt dit noodopgravingen. Nu kun je onderzoek waaraan doorgaans een zeer lange voorbereidingstijd vastzit, waarvoor een collegebesluit wordt genomen en waarvoor een uitvoerig Programma van Eisen moet worden geschreven niet bepaald als 'noodopgravingen' aanmerken. Wanneer we, aldus de directeur van het Hunebedcentrum, ons alleen maar

3 GT Frontline maakte bij het scannen van het hunebed gebruik van deze apparatuur.

4 In het boek van dominee Johan Picardt uit 1660 worden de hunebedden beschreven als 'stenhopen gebouwd door grouwsame barbarische en wreede reusen, huynen, giganten'.

5 Vanuit de bovenverdieping van het Hunebedcentrum heeft men zicht op het grote hunebed van Borger.

met dat soort opgravingen bezighouden en met de uitwerking van oud onderzoek, is er sprake van verarming, want we zien dan af van inductieve archeologie (wat hij definieert als archeologie die een bepaalde theorie test). Nu zou ik dat betitelen als deductieve archeologie, maar laten we niet te lang stilstaan bij deze definitie (en het feit dat je ook hypothesen kunt toetsen in de gevallen die door Klompmaker als 'noodopgravingen' worden aangemerkt).

Behoud in situ, het Leitmotiv van de onlangs aangepaste monumentenwet, komt relatief weinig voor, want maar al te vaak wordt door het bevoegd gezag gekozen voor opgraven. 'Behoudsarcheologen' zijn dan ook extra zuinig op plekken die niet door ruimtelijke ontwikkelingen worden bedreigd. Dat betekent niet dat ze a priori tegen onderzoek zijn, maar dat moet wel vraaggestuurd onderzoek zijn, onderzoek dat wetenschappelijk hout snijdt. Die zuinigheid geldt zeker voor complextypen die we als zeldzaam moeten betitelen, zoals de hunebedden. Wat we tot nu toe van onderzoek in de Nederlandse hunebedden weten, is ten eerste niet gering, ten tweede 'meer van hetzelfde', om het oneerbiedig uit te drukken. Bijzondere toevalstreffers zijn nooit uit te sluiten, maar het zoeken daarnaar heeft weinig met wetenschappelijke vraagstelling te maken. We moeten leven met de wetenschap dat die vondsten die een hunebeddenopgraving meerwaarde zouden kunnen verlenen – goed geconserveerd organisch materiaal – nooit in een Nederlands hunebed zullen worden gedaan. De bodemgesteldheid laat dat helaas niet toe. Er zijn ongetwijfeld andere vragen te stellen aan de inhoud van een hunebed, alleen kennen we die op dit moment nog niet! Dat is geen misplaatst vooruitgangsgeloof, maar zorg voor kostbaar en onvervangbaar erfgoed dat de generaties na ons ook nog als informatiebron moeten kunnen gebruiken. Klompmakers argumenten zijn volstrekt onvoldoende om de door hem gewenste stap te zetten.

De nederzettingen van de trechterbekerboeren

Met Klompmakers pleidooi om meer aandacht te besteden aan trb-nederzettingen ben ik het volledig eens. Deze onderzoeksrichting is hem bij eerdere gelegenheden >

den al voorgehouden, onder meer op een forumdiscussie op 17 februari 2009. Verwarrend is echter dat hij van mening lijkt te zijn dat het onderzoek van hunebedden nieuw licht werpt op die nederzettingen, terwijl mijns inziens alleen het onderzoek van de nederzettingen zelf aan de kennis daarvan bijdraagt. We kunnen hypothesen opstellen waar we de grootste kans hebben om die nederzettingen aan te treffen (bijvoorbeeld op lemige bodems waar grondsporen minder sterk uitloggen dan op zandbodems) en als we daarin succesvol zijn kunnen we met de uitkomsten van het nederzettingsonderzoek misschien ook wel hypothesen ontwikkelen over het gebruik van hunebedden. Pas dan kunnen we in een zorgvuldig uitgekozen hunebed – en dat hoeft niet d27 te zijn! – gericht op zoek gaan naar antwoorden.

Terug naar de nederzettingen. In onze regio is dat een kennislacune van formaat. Samen met het Groninger Instituut voor Archeologie en Duitse collega's zetten we een plan in de steigers om het onderzoek van de nederzettingen van de trechterbekerboeren de komende jaren een goede impuls te geven.

Geen hunebedden opgraven, maar er valt genoeg te doen

Klompmaker heeft in de afgelopen jaren een Hunebedcentrum neergezet dat er zijn mag. Het trekt veel bezoekers, heeft zich weten te omringen met veel vrijwilligers en heeft ook al diverse prijzen in de wacht gesleept. Dat doet niet iedereen hem na. Petje af! Als je zo lang op een plek zit, naast het grootste hunebed, dan kan ik me voorstellen dat je alles van dat hunebed wilt weten en dat je niet kunt wachten om de schop ter hand te laten nemen. Het levert ook nog eens publiciteit op, voor elke museumdirecteur een belangrijk aspect. Ik denk dat het aantrekken van extra bezoekers

voor zijn centrum geen geringe rol speelt in zijn opgravingsstreven. Zoals gezegd, vanuit zijn positie alleszins begrijpelijk. Hij zal het alleen, aldus de krant, niet hardop zeggen (maar hij noemt het toch onder de argumenten in de epiloog van zijn stuk in Archeobrief: 'de bijdrage aan de museale aandacht voor de prehistorie'). Voor de archeologische wereld zijn persoonlijke betrokkenheid en publiciteit echter geen motieven. Geen zinnig archeoloog zal nu d27 willen openleggen om duizenden scherven, een reeks kralen en transversaalpijlpunten, wat pics en bijlen te bergen. Natuurlijk komt de opgraver nog meer resten van nabijzettingen tegen, uit het late neolithicum en de bronstijd en misschien nog wel kogelpotaardewerk van middeleeuwen die een deel van het monument in christelijke tijd ontmanteld hebben. Dat brengt ons op dit moment wetenschappelijk echter niet verder. Klompmakers suggestie dat we misschien wel dierlijk, plantaardig of zelfs menselijk dna vinden, is een vrome wens: als dat soort resten bewaard is gebleven, is het in verkoolde of gecalcineerde vorm. In gecalcineerd bot is nog nooit oud en authentiek dna aangetroffen.

Samengevat: d27 opgraven wil voorlopig niemand, niet de provincie (die eigenaar is van het grafmonument) en niet de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (die het bevoegd gezag, de minister van oc&w, representeert) en dat op basis van de hierboven weergegeven argumenten. Deze visie zal Klompmaker niet graag horen, maar om zijn eigen woorden te gebruiken: 'hoe eerder we dat beseffen, hoe beter we ons daarop kunnen voorbereiden'. Dat betekent niet dat het hunebeddenonderzoek letterlijk stilstaat. De universiteiten zijn bezig met goed onderbouwd non-destructief, geofysisch onderzoek (elektrische weerstandsmeter) om kuilen, de rand van verdwenen dekheuvels en andere sporen buiten de stenen bouwsels op te sporen en hopelijk zelfs verdwenen hunebedden te herkennen. Dat lijkt zijn vruchten af te werpen.

Klompmaker zou meer baat hebben bij het meedenken over en meewerken aan zulk breed gedragen research dan met zijn eenmansacties. Hij kan nog meer doen: in plaats van een hunebed op te graven zou hij er een kunnen gaan bouwen. Dat levert niet alleen publiciteit op, maar ook waardevolle kennis, als je dat tenminste aanpakt volgens de maatstaven van de moderne experimentele archeologie. Hoeveel mensen heb je nodig om een steen van een bepaald gewicht te verplaatsen? Varieer daarbij in transportwijze en kijk wat dat betekent in termen van tijd en menskracht. Hoe lang duurt de bouw van een gemiddeld hunebed? Tientallen vragen zijn er te bedenken en – mogelijk – te beantwoorden. Het proces moet goed gedocumenteerd worden en de benodigde hoeveelheden en tijd moeten goed worden vastgelegd. Dat is vernieuwend onderzoek. Graven in d27 kan dat noch op dit moment, noch in de nabije toekomst zijn.

6 Het Hunebedcentrum vanuit de lucht gezien. Het terras ligt vlakbij hunebed d27.